

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Факультет психології та соціології
Кафедра педагогічної та вікової психології

Ярослав Гошовський

Вікова психологія:
методичні рекомендації до самостійної роботи

Луцьк 2020

УДК 159.922.6(072)

Г75

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Волинського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 1 від 23.09.2020р.)

Рецензенти:

Ковальчук З.Я.- доктор психологічних наук, професор кафедри психології Львівського державного університету внутрішніх справ

Лазорко О.В. - доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної і соціальної психології та соціології

Гошовський Я.О. Вікова психологія: методичні рекомендації до самостійної роботи / Гошовський Я.О. – Луцьк, 2020. – 31 с.

«Вікова психологія»: методичні рекомендації до самостійної роботи містять тематику самостійного вивчення, методичні рекомендації, словникову роботу, питання та завдання для самоконтролю

Методичні рекомендації призначені для студентів II, III курсів спеціальності «Психологія», «Практична психологія» денної та заочної форм навчання.

© *Гошовський Я.О., 2020*

Зміст

1. Пояснювальна записка.....	4
2. Завдання для самостійної роботи	
2.1. Вікова психологія як практична галузь знань (6год.).....	5
2.2. Історія становлення вікової психології (4год.).....	7
2.3. Особливості психологічного обстеження осіб різного віку (10год.).....	8
2. 4. Онтогенез психіки людини: основні поняття (4год.).....	9
2. 5. Психофізіологічний розвиток дитини у пренатальному періоді та в періоді немовляти (14год.).....	12
2.6. Психологічна характеристика дитини раннього віку (6год.).....	14
2.7. Психологія дошкільника (пізнього дитинства) (3-6) (8год.).....	16
2. 8. Психологічні особливості молодшого школяра (6год.).....	17
2. 9. Психологія особистості підлітка (10год.).....	19
2. 10. Психологія ранньої юності (6год.).....	21
2.11. Психологія ранньої дорослості (21–40 років) (4год.).....	23
2. 12. Психологія середньої дорослості (40–60 років) (4год.).....	25
2.13. Психологія пізньої дорослості (понад 60 років) (4год.).....	26
Рекомендована література (основна).....	29

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Методичні рекомендації містять завдання для самостійної роботи студентів з дисципліни “Вікова психологія” відповідно до програми вивчення дисципліни.

Мета самостійної роботи — закріпити теоретичні знання в межах програмного змісту дисципліни, розвинути вміння застосовувати ці знання для аналізу конкретних вікових психологічних феноменів та педагогічних ситуацій. Питання для самоконтролю передбачають активізацію у студентів знань з попередніх тем курсу, уміння відстежувати закономірності та фактори, які характеризують та зумовлюють вікову динаміку розвитку психіки, формування вміння обґрунтовувати з психологічних позицій методи виховання та навчання людей різного віку.

Самостійна робота проводиться у різних формах:

- пошуку відповіді на проблемні питання при підготовці до практичних занять,
- написання рефератів та доповідей, конспектування та анотування літератури,
- підготовка контрольної роботи (для студентів-заочників),
- написання курсових робіт.

Кожна форма самостійної навчальної діяльності студентів спрямована на удосконалювання психологічних знань з окремих тем, навчання застосуванню цих знань для вирішення прикладних задач, формування умінь і навичок психологічного дослідження, набуття умінь і навичок практичної психологічної роботи. Велике значення для успішної у діяльності студентів має планування самостійної роботи у часі та вміння організувати свою роботу таким чином, щоб добиватись високих результатів з найменшими затратами часу.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема 1. Вікова психологія як практична галузь знань (6 год.)

Тематика самостійного вивчення. Зародження й становлення вікової психології. Місце вікової психології у системі психологічного знання. Міжпредметні зв'язки вікової психології з іншими науками. Методологічні засади вікової психології: загальнофілософські принципи; методологічні принципи психології. Класифікація методів вікової психології, особливості їх застосування. Етичні норми проведення психологічних досліджень.

Методичні вказівки: при виконанні завдань студенти повинні звернути увагу на специфіку предмета вікової психології порівняно з іншими галузями психологічної науки та з'ясувати на цій основі міждисциплінарні зв'язки цієї науки; аналізуючи завдання вікової психології, слід засвоїти основну досліджувану проблематику, навчитися розкривати сутність основних проблем вікової психології та враховувати основні методологічні принципи, на які спирається вікова психологія. Аналізуючи сутність методів вікової психології, необхідно засвоїти специфіку їх використання у процесі вивчення вікових особливостей розвитку психіки.

Словникова робота: вікова психологія, предмет вікової психології, вік, теорія рекапітуляції, теорія конвергенції двох факторів, культурно-історична теорія походження вищих психічних функцій Л. С. Виготського, принцип об'єктивності, принцип детермінізму, принцип єдності психіки та діяльності, принцип розвитку, принцип системності, порівняльний метод, лонгітюдний метод.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Що становить предмет вивчення вікової психології? Чим предмет вікової психології відрізняється від предмету загальної психології?
2. Що таке наукова проблема? Які основні проблеми вирішує вікова психологія? Навести їх приклади.
3. Який період онтогенезу вивчає геронтопсихологія?
4. Значення знання вікової психології для практичного психолога.

5. Сутність принципу розвитку у віковій психології. Хто з вітчизняних вчених увів цей принцип у дослідження вікових особливостей психіки людини?
6. Методи науково-психологічного вивчення особливостей розвитку психіки протягом онтогенезу. Які з них провідні?
8. Що таке лонгітюдне дослідження у віковій психології?

Завдання

1. Розкрийте внесок у розвиток вікової психології таких вчених як Л.С.Виготський, М.Я.Басов, А.Ф.Лазурський, С.Л.Рубінштейн, Г.С.Холл, Ж.Клапаред, А.Біне, Д.М.Болдуїн, В.Штерн, К.Бюлер, Ш.Бюлер, Ж.Піаже.

Тези (приклад плану):

- 1) Лев Семенович Виготський (1896 – 1934): засновник культурно-історичної теорії вищих психічних функцій;
  - 2) основні праці вченого (окремо назвати ті, які є у бібліотеці університету);
  - 3) наукові інтереси: кризові періоди, психологія підлітка тощо;
  - 4) значущість наукових здобутків ученого.
2. Проаналізуйте проблеми вікової психології в Україні. Розгляньте внесок українських вчених у становлення вікової психології.
3. Проведіть спостереження за ходом дискусії при вирішенні задачі у шкільному класі або студентській групі, використовуючи знання про основні етапи наукового спостереження та запропоновану систему категорій Р. Бейлза. Для цього у співпраці з вчителем (викладачем) організуйте ситуацію спостереження: спільне рішення задач малою соціальною групою із використанням дискусії.
4. Порівняйте зміст програми спостереження та отримані Вами результати із аналогічними характеристиками роботи інших спостерігачів із числа Ваших колег.

Тема 2. Історія становлення вікової психології (4год.)

Тематика самостійного вивчення. Зародження знань з вікової психології у давньому світі. Ідеї вікової психології у середньовіччі та в епоху Відродження. Ідеї вікової психології в епоху Просвітництва. Становлення вікової психології у XIX — на початку XX ст. Загальні тенденції розвитку вікової психології у другій половині XX — на початку XXI ст.

Виникнення і розвиток вікової психології в Україні. Ідеї вікової психології у сповідальній і автобіографічній літературі

Методичні вказівки: при виконанні завдань студенти повинні звернути увагу на зародження знань з вікової психології у давньому світі а також ідеї вікової психології у середньовіччі та в епоху Відродження.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Які існували уявлення про розвиток психіки людини?
2. Розкрийте погляди на душу та її розвиток у вченнях Геракліта, Демокріта, Сократа, Платона, Арістотеля.
3. Розкрийте погляди на природу психіки та її розвиток.
4. Схарактеризуйте погляди епікурейців на природу психіки та її розвиток.
5. Розкрийте основні ідеї вікової психології в період Середньовіччя.
6. Розкрийте основні ідеї вікової психології в епоху Відродження.
7. Схарактеризуйте як відбувалося становлення наукової думки з вікової психології Нового часу.
8. Розкрийте ідеї психологічного розвитку епохи Просвітництва.
9. Схарактеризуйте першу розгорнуту періодизацію розвитку Руссо.
10. Як відбувалось становлення вікової психології у другій половині XIX ст.?
11. Схарактеризуйте виникнення і розвиток вікової психології в Україні.
12. Охарактеризуйте методологічні принципи вікової психології Г.Костюка.

13. Схарактеризуйте розвиток вікової психології на сучасному етапі.
14. Які проблеми вікового розвитку знайшли своє розв'язання у наш час?

Тема 3. Особливості психологічного обстеження осіб різного віку (10 год.)

Тематика самостійного вивчення. Загальнофілософський (універсальний) метод. Лонгітюдні, порівняльно-вікові та генетико-моделювальні дослідження. Методи порівняльної комплексної оцінки. Лонгітюдний, зрізів, генетико-моделюючий методи. Сутність та завдання програмування, види цільових комплексних програм. Комплексне використання технічних засобів навчання.

Методичні вказівки: студенти повинні знати основні принципи побудови накових досліджень, специфіку проведення кожного методу, вимоги до проведення досліджень, а також основні методологічні проблеми

Словникова робота: анкетування, бесіда, експеримент, інтерв'ю, лонгітюдний метод, тести

Питання та завдання для самоконтролю

1. Що таке метод наукового дослідження у віковій психології?
2. Чи завжди використання методів дослідження у віковій психології повинно ґрунтуватися на визначених принципах?
3. Чи можна з допомогою методу тестів досліджувати психологічні закономірності вікового розвитку дитини?
4. Сформулюйте основні вимоги до проведення методу бесіди та анкетування, яких необхідно дотримуватися дослідникові, щоб забезпечити об'єктивність і надійність результатів дослідження?
5. Які основні ознаки наукового психологічного дослідження у віковій психології?
6. Які основні методологічні проблеми доводиться розв'язувати дослідникові у сфері вікової психології?
7. Які підсистеми проблем сформульовані у сучасній віковій психології?
8. Чи може сучасна вікова психологія дати всебічну і глибоку відповідь

на запити педагогічної практики?

9. Які основні напрями прикладних досліджень у віковій психології?

10. Які основні пункти програми психологічного дослідження у віковій психології?

11. Охарактеризуйте основні класичні теорії психічного розвитку дитини.

12. Які методи дослідження використовуються при вивченні вікового розвитку дитини?

Завдання

1. Провести анкетування серед школярів різних вікових категорій з метою з'ясувати ставлення до навчальної діяльності.
2. Складіть перелік методів для дослідження старших школярів (15-17 років) з метою профорієнтації і профконсультації.
3. Складіть анкету для вивчення особливостей сучасної юнацької субкультури.
4. Підберіть «продукти діяльності учнів» (письмові роботи, малюнки, доробки, класні газети, щоденники спостережень та ін.). Складіть план аналізу «продуктів діяльності» в залежності від цілей вивчення школяра.

Тема 4. Онтогенез психіки людини: основні поняття (4 год.)

Тематика самостійного вивчення Зовнішні та внутрішні умови розвитку. Рушійні сили розвитку психіки. Механізм психічного розвитку дитини: поняття "соціальна ситуація розвитку", "психологічні новоутворення", "провідний тип діяльності". Ознаки та види провідної діяльності. Механізм психічного розвитку особистості за В. С. Мухіною. Поняття діагностики вікового розвитку, її завдання та предмет діагностики (показники розвитку). Діагностика вікового розвитку за Л.С. Виготським та її практичне значення. Рівні розвитку дітей: "рівень актуального розвитку" та "зона найближчого розвитку".

Методичні вказівки: у процесі самостійного розв'язання завдань з теми студенти повинні відстежити специфіку різних наукових поглядів на фактори

та джерела психічного розвитку індивіда. Крім того, навчитись аналізувати основні закономірності психічного розвитку, наводити відповідні приклади, що їх ілюструють; встановлювати вікові періоди на основі знання критеріїв вікової періодизації (провідного виду діяльності, психічних новоутворень, соціальної ситуації розвитку).

Словникова робота: онтогенез, філогенез, розвиток, формування, дозрівання, становлення, психічний розвиток, біологічні фактори психічного розвитку, соціальні фактори психічного розвитку, рушійні сили психічного розвитку, нерівномірність психічного розвитку, циклічність психічного розвитку, сензитивні періоди розвитку, соціальна ситуація розвитку, психічні новоутворення, провідна діяльність.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Чому теорія рекапітуляції належить до біологізаторського напрямку у віковій психології?
2. У чому виявляється однобічність біологізаторського та соціологізаторського підходів у віковій психології, а також теорії конвергенції двох факторів В. Штерна?
3. У чому виявляється психічний розвиток дитини?
4. Як співвідносяться поняття “розвиток”, “формування”, “становлення”, “дозрівання”?
5. Чому внутрішні суперечності є рушійною силою психічного розвитку?
Обґрунтувати відповідь.
6. Роль спадковості у психічному розвитку. Навести відповідні приклади.
7. Що таке соціальне середовище та яка його роль у формуванні психіки людини?
8. Роль діяльності у психічному розвитку дитини. Яка діяльність називається провідною?
9. Що таке “зона найближчого розвитку”? Яку роль відіграє навчання в її розширенні?

10. У чому виявляється нерівномірність психічного розвитку? Навести приклади.

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Поясніть твердження видатних вітчизняних психологів: “Дитина не розвивається і виховується, а розвивається, виховуючись і навчаючись” (С. Л. Рубінштейн).

2. Який віковий період пройшла дитина, якщо наприкінці нього у неї з’явилися такі психічні новоутворення, як довільність психічних функцій, самоконтроль, внутрішній план дій?

3. Складіть анотацію до статті Л. І. Божович “Психологические закономерности формирования личности в онтогенезе” [33, с. 56–68].

Завдання

1. Законспекуйте наступні статті:

- А.Н.Леонтьев. К теории развития психики ребенка. // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. / Под ред. И.И.Ильсова, В.Я.Ляудис. – М.: Изд.МГУ, 1981. – С.5 – 7.
- А.В.Запорожец. Условия и движущие причины психического развития ребенка. // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. / Под ред. И.И.Ильсова, В.Я.Ляудис. – М.: Изд.МГУ, 1981. – С.7 – 10.
- Г.С.Костюк. Принцип развития в психологии// Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. / Под ред. И.И.Ильсова, В.Я.Ляудис. – М.: Изд.МГУ, 1981. – С.10 – 13.
- Д.Б.Эльконин. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте // Хрестоматия по общей психологии. Учебное пособие для студентов пед.ин-тов. / Под ред. Проф. А.В. Петровского. – М. : Просвещение, 1977. – С 348-356.

2. Запишіть до термінологічного словника ключові поняття за темою: психічний розвиток, біологічний фактор розвитку, середовищний фактор розвитку, рушійні сили розвитку; закономірності психічного розвитку,

детермінованість розвитку, гетерохронність, сензитивні періоди; криза вікового розвитку, новоутворення, соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність.

Література [2; 3; 8; 19–21]

Тема 5. Психофізіологічний розвиток дитини у пренатальному періоді та в періоді немовляти (14 год.)

Тематика самостійного вивчення. Фази й загальні тенденції пренатального розвитку. Мотивація зачаття. Вплив середовища на пренатальний розвиток. Сім'я в очікуванні дитини. Розвиток діади "мати – дитина", їх взаємозв'язок. Виховання в перинатальному періоді. Криза новонародженості. Анатомо-фізіологічний розвиток новонародженого; безумовні та умовні рефлекси. Виникнення слухового й зорового зосередження. Формування перших людських потреб: в одержанні вражень та у спілкуванні. "Комплекс поживлення" як основне новоутворення періоду новонародженості. Соціальна ситуація розвитку дитини першого року життя. Значення емоційно-позитивного спілкування дитини з дорослими для її психічного розвитку. Фізіологічний та психічний розвиток немовляти. Особливості пізнавальної, емоційної та моторної сфери. Розвиток самосвідомості. Головні новоутворення: виникнення перших уявлень про себе, усвідомлення психологічної єдності з дорослим, освоєння предметних дій, розвиток елементарних форм сприймання й мислення, становлення ходьби та осмисленого мовлення. Криза першого року життя.

Методичні вказівки: студенти повинні засвоїти ознаки кризи новонародженості та її завершення; з'ясувати значення безпосереднього емоційного спілкування дитини з дорослими для її психічного розвитку, причини затримки психічного розвитку в цьому віковому періоді; орієнтуватися в основних етапах становлення рухів немовляти, а також розуміти значення передумов розвитку мовлення в цьому віковому періоді для подальшого мовленнєвого розвитку дитини.

Словникова робота: криза новонародженості, комплекс поживавлення, безпосереднє емоційне спілкування, сенсорна сфера немовляти.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризувати особливості нервової системи новонародженої дитини. Чому немовля весь час спить?
2. Чутливість різних аналізаторів новонародженої дитини.
3. Безумовні рефлекси новонародженого. Яка їх роль у процесі адаптації дитини до нових умов життя? Чому окремі з них називаються атавістичними?
4. Психологічна ознака завершення кризи новонародженості.
5. Перші форми спілкування дитини з дорослою людиною. Що таке “дефіцит спілкування” у немовлят і як він впливає на їх подальший психічний розвиток?
6. У чому полягає підготовка до розвитку мовлення в період немовляти?
7. Розвиток рухів немовляти (хапання, маніпуляція, наслідування); їх роль у психічному розвитку немовляти.
8. Як відбувається у немовляти підготовка до прямоходіння? Значення прямоходіння для психічного розвитку дитини.
9. Охарактеризувати розвиток емоцій у немовлят.
10. Які новоутворення у психіці з’являються у немовляти?

Завдання

1. Законспекуйте наступні статті:
  - А.В.Запорожец. Значение ранних периодов детства для формирования детской личности. // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. / Под ред. И.И.Ильсова, В.Я.Ляудис. – М.: Изд.МГУ, 1981. – С.126-129.
  - Д.Б.Эльконин. Основная единица развернутой формы игровой деятельности. Социальная природа ролевой игры. // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. / Под ред. И.И.Ильсова, В.Я.Ляудис. – М.: Изд.МГУ, 1981. – С.61- 65.

- А.Р.Лурия, Ф.Я.Юдович.Изменения в структуре игры в связи с развитием речи. // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. / Под ред. И.И.Ильясова, В.Я.Ляудис. – М.: Изд.МГУ, 1981. – С. 65-69.
- С.Л.Новоселова. Развитие мышления в раннем возрасте. // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. / Под ред. И.И.Ильясова, В.Я.Ляудис. – М.: Изд.МГУ, 1981. – С.183-189.
- Н.Н.Поддьяков. К вопросу о развитии мышления дошкольников. // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. / Под ред. И.И.Ильясова, В.Я.Ляудис. – М.: Изд.МГУ, 1981. – С.207-211.
- Л.А.Венгер. О формировании познавательных способностей в процессе обучения дошкольников. // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. / Под ред. И.И.Ильясова, В.Я.Ляудис. – М.: Изд.МГУ, 1981. – С 179-183.

Тема 6. Психологічна характеристика дитини раннього віку (бгод.)

Тематика самостійного вивчення. Фізичний та нервово-психічний розвиток. Оволодіння прямою ходою та практичне засвоєння простору. Соціальна ситуація розвитку. Предметно-маніпулятивна діяльність як провідна в ранньому дитинстві. Оволодіння діями з предметами-знаряддями. Форми повсякденної активності дітей. Пізнавальний розвиток дітей 1-3 років. Формування наочно-дійового мислення та мисленневих операцій. Основні етапи мовленнєвого розвитку в ранньому дитинстві. Способи засвоєння мови. Розвивальна робота з дітьми. Специфіка спілкування. Особливості емоційної сфери. Розвиток здатності до довільної саморегуляції. Становлення елементарної самосвідомості, формування образу "Я" й первинної статевої ідентичності. Симптомокомплекс кризи 3 років.

Методичні вказівки: студенти повинні засвоїти значення предметно-маніпулятивної діяльності для психічного розвитку дитини раннього віку,

вміти відрізнати знаряддеві дії від ручних, розкривати вплив предметної діяльності на формування сенсорної сфери дитини, наочно-дійового мислення, засвоєння мови; називати причини кризи третього року життя та аналізувати поведінкові прояви цієї кризи.

Словникова робота: предметно-маніпулятивна діяльність, предметні дії, знаряддеві дії, ручні дії, наочно-дійове мислення, автономне мовлення, негативізм, свавілля, впертість, деспотизм.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризувати соціальну ситуацію розвитку дитини раннього віку.
2. Оволодіння ходьбою і її роль у психічному розвитку дітей раннього віку.
3. Провідна діяльність та її розвиток у дітей протягом раннього віку. Яка її роль у розумовому розвитку дітей?
4. Пояснити вимогу дитини раннього віку: “Я сам!”
5. Сутність предметних ігор дітей раннього віку.
6. Охарактеризувати передумови і початок формування особистості дитини в ранньому віці.
7. Пояснити твердження Л. С. Виготського: “Вік від одного до трьох років — це стадія сенситивності до мовних впливів”.
8. Особливості розвитку мовлення в період раннього дитинства. Який запас слів має дитина у два роки, у три?
9. Охарактеризувати мислення дитини раннього віку. Навести відповідні приклади.
10. Охарактеризувати основні новоутворення дитини раннього віку.

Завдання

1. М.И.Лисина. Общение со взрослыми у детей первых семи лет жизни. // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. / Под ред. И.И.Ильсова, В.Я.Ляудис. – М.: Изд.МГУ, 1981. – С.107-113.

2. Зазначте, яка поведінкова характеристика кризи третього року життя наведена у прикладі: “Дитину кличуть з вулиці додому, але вона відмовляється йти. Заявивши, що кататиметься на велосипеді, продовжує

кружляти у дворі, чим би її не спокушали (іграшкою, гостями, подарунками), хоча вигляд у неї сумний”.

3. Що є рушійною силою психічного розвитку, а також природу вікових криз. А тепер прокоментуйте із цих позицій кризу третього року життя.

Література [5; 12; 18]

Тема 7. Психологія дошкільника (пізнього дитинства) (3-6) (8 год.)

Тематика самостійного вивчення Анатомо-фізіологічний розвиток. Соціальна ситуація розвитку дошкільнят. Сюжетно-рольова гра як провідна діяльність. Види гри та її структура. Іграшка як засіб психічного розвитку дитини. Продуктивні види діяльності дитини дошкільного віку — зображувальна, конструкторська, музична; сприймання літературних і фольклорних творів, малюнків і картин. Становлення трудових навичок та специфіка учіння. Соціалізація дошкільнят. Особливості спілкування з ровесниками. Розвиток пізнавальних психічних процесів, емоційно-вольової та мотиваційної сфери. Розвиток самосвідомості й самооцінки дошкільника. Формування першого дитячого світогляду та первинних морально-етичних понять. Місце дитини в системі відносин у сім'ї. Стилі спілкування батьків з дітьми та їх вплив на психосоціальний розвиток дітей. Проблема соціально-психологічної готовності дитини до навчання в школі.

Методичні вказівки: студенти повинні проаналізувати особливості соціальної ситуації розвитку дитини дошкільного віку, вміти розкривати сутність основних потреб дошкільника, роль дорослого у психічному розвитку дитини; аналізувати вплив сюжетно-рольової гри як провідного виду діяльності на психічний розвиток дитини в цьому віковому періоді; розкривати особливості пізнавальних процесів, емоційно-вольової сфери та специфіку розвитку моральної поведінки дітей.

Словникова робота: сюжетно-рольова гра, роль, іграшки, зміст, сюжет та правила гри, наочно-образне мислення.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Які провідні потреби дитини дошкільного віку? Охарактеризувати їх.
2. Сутність гри як символіко-модельючого типу діяльності.
3. Чим сюжетні ігри дошкільників відрізняються від предметних ігор у ранньому віці?
4. Значення сюжетно-рольової гри для психічного розвитку дитини дошкільного віку.
5. Які помилки у вихованні дошкільнят призводять до переростання почуття власної гідності в такі негативні риси характеру, як егоїзм, зазнайство?
6. Охарактеризуйте мислення дитини дошкільного віку.
7. Охарактеризуйте уяву дитини дошкільного віку. Яке значення для її розвитку мають сюжетно-рольова гра, зображувальна та конструкторська діяльність, читання казок?
8. Чому уява часто виконує терапевтичну функцію в дошкільному віці? Навести приклади таких ситуацій.
9. Які особливості пізнавальних процесів дошкільника потребують переважно ігрових і наочних методів навчання?
10. Які мотиви покладено в основу моральних вчинків дітей-дошкільників?

Завдання

Тема 8. Психологічні особливості молодшого школяра (6 год.)

Тематика самостійного вивчення. Анатомо-фізіологічний та психічний розвиток молодших школярів: пізнавальний, емоційний й особистісний. Криза 6-7 років. Соціальна ситуація розвитку. Адаптація дитини до навчання в школі. Навчання як провідна діяльність; мотиви учіння. Умови формування самооцінки. Засвоєння моральних норм і правил поведінки. Міжособистісні відносини з дорослими і однолітками; формування груп і колективів ровесників. Роль особистості учителя у навчанні й вихованні молодшого школяра. Ставлення учнів до школи і вчителя. Вплив батьків на успіхи дітей у навчанні. Основні новоутворення: довільність дій, внутрішній план дій, рефлексія. Шкільні проблеми та шляхи

їх подолання: шкільна фобія, соціальна дезадаптація, неуспішність, низька дисципліна, шкільне цькування. Педагогічна взаємодія сім'ї й школи.

Методичні вказівки: студенти повинні засвоїти знання про анатомо-фізіологічні особливості молодших школярів; специфіку соціальної ситуації розвитку в цьому віковому періоді; показники психологічної готовності дитини до навчання у школі, особливості розвитку пізнавальних процесів; основні мотиви навчальної діяльності; аналізувати особливості спілкування молодших школярів з дорослими та однолітками; характеризувати основні психічні новоутворення молодшого шкільного віку.

Словникова робота: навчальна діяльність, психологічна готовність до навчання у школі (інтелектуальна, мотиваційна, емоційно-вольова, особистісна), самоконтроль, внутрішній план дій, довільність пізнавальних функцій.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризувати анатомо-фізіологічні особливості молодших школярів. Чи необхідно враховувати їх при плануванні навчального навантаження?
2. Що є фізіологічною основою розвитку довільної поведінки в молодшому шкільному віці?
3. Охарактеризувати структуру навчальної діяльності молодшого школяра.
4. Обґрунтувати необхідність розвитку ретроспективної самооцінки молодшого школяра в навчальній діяльності.
5. Які мотиви навчальної діяльності характерні для дітей молодшого шкільного віку?
6. Що таке психологічна готовність до навчання у школі? Охарактеризувати її основні складові.
7. Сутність кризи молодшого шкільного віку.
8. Особливості пізнавальних процесів у молодшому шкільному віці.
9. Чому мислення дитини молодшого шкільного віку називається конкретним (за Ж. Піаже)?

10. Що означає поява внутрішнього життя дитини молодшого шкільного віку? Порівняти її в цьому плані з дитиною дошкільного віку.

Завдання

1. Зробити аналіз рекомендованої літератури, виписати тези, що розкривають питання «Сфера інтересів дітей молодшого шкільного віку».
2. Підібрати необхідні матеріали з літератури для написання реферату на тему: «сучасні методики діагностування психічного розвитку молодшого школяра»

Література [1; 3; 13]

Тема 9. Психологія особистості підлітка (10 год.)

Тематика самостійного вивчення Анатомо-фізіологічна перебудова організму підлітка та її вплив на психологічні особливості й поведінку. Соціальна ситуація розвитку. Криза 13 років. Інтимно-особистісне спілкування з однолітками як провідний вид діяльності. Взаємини з батьками й учителями. Розвиток пізнавальних процесів. Перебудова навчальної діяльності. Інтереси й захоплення. Самопізнання, розвиток самооцінки, почуття власної гідності. Протиріччя підліткового віку. Виникнення акцентуацій характеру та дезадаптивних форм поведінки. Проблема "важких підлітків". Психологічні особливості підлітків-правопорушників. Підліткова суїцидність. Основні новоутворення підліткового віку: почуття дорослості, усвідомлення себе як особистості, формування самовідношення, потреба в самореалізації та суспільному визнанні.

Методичні вказівки: студенти повинні розширити знання про специфічні особливості розвитку самосвідомості, мотиваційної сфери, пізнавальних процесів у підлітковий період; особливо важливо проаналізувати значення інтимно-особистісного спілкування для розвитку основних психічних новоутворень цього віку.

Словникова робота: пубертатний період, акселерація, почуття дорослості, інтимно-особистісне спілкування, самосвідомість підлітка, рефлексія,

статеврольова ідентифікація, критицизм мислення, формальне мислення, девіантна поведінка підлітків, адитивна поведінка підлітків, делінквентна поведінка підлітків.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризувати соціальну ситуацію розвитку в підлітковий період.
2. Чому підлітковий вік називається пубертатним? Як процес статевого дозрівання відбивається на психічному розвитку підлітка?
3. Чому підлітковий період називається кризовим? З чим пов'язана ця криза?
4. Що таке почуття дорослості? Які тенденції в поведінці підлітка задаються ним?
5. Охарактеризувати мислення в підлітковий період. У чому полягає його критицизм?
6. Чому Ж. Піаже називає мислення підлітків формальним?
7. Охарактеризувати розвиток самосвідомості в підлітковому віці. Чим характеризується нестійка самооцінка в підлітковий період?
8. Що таке статево-рольова ідентифікація?
9. Психологічна сутність інтимно-особистісного спілкування як провідного виду діяльності в підлітковий період.
10. Чому підлітки схильні до девіантної поведінки?

Завдання

1. Користуючись сучасними журналами та газетами для молоді, доберіть приклади переживання базових потреб підліткового віку. Поясніть, які об'єктивні та суб'єктивні фактори спричиняють ці переживання.
2. Дослідіть рівень самооцінки підлітків. Перевірте, чи змінюється самооцінка підлітків у динаміці (10 – 12 – 15 років).
3. Складіть психологічний портрет сучасного підлітка на підставі психодіагностичних вимірювань особистісних характеристик: самооцінки, особистісної тривожності, комунікативних та організаторських здібностей.

4. Поясніть, як впливають на поведінку підлітка відносини із класом . Як вчитель може скористатися виявленою інформацією для моделювання своїх стосунків із класом підлітків?
5. Користуючись психодіагностичним інструментарієм, дослідіть мотиваційну складову навчання підлітків.
6. Ознайомтеся із діагностичною методикою та дослідіть 1 – 2 школярів-підлітків щодо виявлення схильності до різних форм девіантної поведінки. Сформулюйте основні правила психопрофілактики девіантної поведінки у підлітків.

Література [1; 2; 4; 12; 13]

Тема 10. Психологія ранньої юності (6 год.)

Тематика самостійного вивчення. Юнацька субкультура: особливості дозвілля, ставлення до різних видів мистецтва й естетичні смаки, молодіжна мода, стиль спілкування й словотворчість. Юнацька сексуальність.

Труднощі і відхилення у розвитку в ранній юності. Аддиктивна поведінка й девіантна соціалізація в юнацькому віці. Соціальні, біологічні, психологічні фактори, що провокують вживання алкоголю й токсикоманічних речовин юнаками. Профілактична робота, спрямована на попередження розвитку девіантної, делінквентної, залежної від психоактивних речовин поведінки.

Методичні вказівки: студенти повинні активізувати знання про закономірності психічного розвитку в період ранньої юності (старшого шкільного віку), зокрема особливості перебудови відносин з батьками та однолітками, становлення ціннісно-розумової свідомості як основи особистісного самовизначення та побудови професійних планів; специфіку розвитку пізнавальних процесів та інтересів юнаків і дівчат.

Словникова робота: еґо-ідентичність / дифузія ідентичності, особистісне самовизначення, професійне самовизначення, професійний план, ціннісно-розумова свідомість, ціннісні орієнтації.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Специфіка соціальної ситуації розвитку в період ранньої юності.
2. Охарактеризувати розвиток пізнавальних функцій у період старшого шкільного віку.
3. Що покладено в основу диференціації пізнавальних інтересів юнаків та дівчат?
4. Що таке еґо-ідентичність як центральне новоутворення періоду ранньої юності (за Е. Еріксоном)? Чим характеризується дифузія ідентичності?
5. Що таке особистісне самовизначення? Чому в основу цього процесу покладено самосвідомість особистості та систему її ціннісних орієнтацій?
6. В якому випадку може йтися про сформованість життєвого (професійного) плану старшокласника?
7. Особливості спілкування підлітка та юнака з батьками.

Завдання

1. Порівняйте вікові особливості розвитку підлітків та юнаків. Заповніть таблицю:

Критерії	Підлітковий період	Ранній юнацький період
Соціальна ситуація розвитку		
Провідна діяльність		
Основні новоутворення		
Вікова криза		

2. Доберіть із журналів, газет приклади переживання проблем юності. Поясніть їх сутність, виходячи із вікових особливостей розвитку юнака. Складіть психологічний портрет сучасного юнака.
3. Здійснити аналіз рекомендованої літератури, виписати тези, що розкривають питання: «Формування самооцінки і самосвідомості в період ранньої юності».

4. Підготувати повідомлення на теми: «Емоційне життя старшокласника», «Особливості стосунків юнаків і дівчат з однолітками та дорослими», «Вибір професії».

Література [1; 2; 4; 12; 13; 18]

Тема 11. Психологія ранньої дорослості (21–40 років) (4год.)

Методичні вказівки: студенти повинні активізувати знання про закономірності психічного розвитку в період ранньої дорослості, зокрема особливості розвитку самосвідомості у ранньому дорослому віці та особливості спонукальної сфери, розуміти становлення суб'єкта життєдіяльності та динаміку психофізіологічних функцій у ранньому дорослому віці, пояснювати динаміку окремих інтелектуальних функцій та особливості емоційного розвитку особистості у ранньому дорослому віці

Питання та завдання для самоконтролю

1. Назвіть стадії періоду дорослості.
2. Назвіть завдання розвитку в ранньому дорослому віці за Е.Еріксоном.
3. У чому виявляється своєрідність вікового розвитку психофізіологічних функцій у період ранньої дорослості?
4. Які зміни відбуваються в спонукальній сфері особистості в ранньому дорослому віці? Чим вони зумовлені?
5. Чому ранній дорослий вік називають періодом починань?
6. Охарактеризуйте систему цінностей на межі 30-річчя.
7. Які мотиви професійного вибору в ранньому дорослому віці?
8. Які реальні мотиви самотнього способу життя і як вони виражаються в соціальних стереотипах?
9. Поясніть процес утворення сім'ї як вираження близькості, а також мотиви вибору дорослими людьми альтернативних способів життя.
10. Назвіть основні фактори, які впливають на вибір професії.

11. Опишіть, як названі фактори впливають на вибір професії: батьківські настанови, Я-концепція та індивідуальні особливості людини.
12. У чому полягає вікова динаміка творчої активності і продуктивності суб'єкта діяльності і в яких сферах соціального життя вона проявляється?
13. Охарактеризуйте особливості самосвідомості у ранньому дорослому віці.
14. У чому виявляється вплив Я-концепції на сімейні стосунки?
15. У чому полягає специфіка функціонування когнітивної сфери в ранньому дорослому віці?
16. Які особливості прояву вищих психічних функцій у ранньому дорослому віці?
17. Чому деякі теоретики вказують на гнучке мислення як на важливу ознаку дорослого інтелекту?
18. Які зміни відбуваються у розвитку пам'яті людей раннього дорослого віку?
19. Назвіть найбільш суттєві відмінності в розвитку мовлення людей, котрі досягли періоду ранньої дорослості у порівнянні з розвитком мовлення на попередніх етапах.
20. Охарактеризуйте особливості емоційного розвитку в період ранньої дорослості.
21. Як пов'язані особливості кар'єрного зростання зі статтю?
22. Які причини виникнення нормативної „кризи тридцятиріччя” та яке її розв'язання має позитивний вплив на подальший розвиток особистості?

Завдання

1. Підготуйте повідомлення на тему: «Характеристика симптоматики кризи 33 років»
2. На основі вивчення публікацій у психологічних журналах за останні 10 років складіть бібліографію на тему: «Сучасні підходи українських та російських психологів до проблеми розвитку зрілої особистості».

Тема 12. Психологія середньої дорослості (40–60 років) (4год.)

Тематика самостійного вивчення Основні сторони життя в періоді дорослості. Створення власного способу життя. Вибір супутника життя, утворення сім'ї, налагодження внутрішньосімейних відносин. Перехід до батьківства, виховання дітей. Вирішення батьківських завдань на різних етапах розвитку дітей. Встановлення дружніх стосунків на різних стадіях життєвого шляху. Оволодіння професійною та соціальними ролями. Проходження необхідних етапів професійного шляху. Досягнення дорослою людиною соціальної, особистісної, духовної зрілості й осягнення смислу життя.

Періодизація психічного розвитку дорослої людини. Загальна характеристика дорослості. Анатоμο-фізіологічні особливості. Розвиток пізнавальних психічних процесів і емоційної сфери. Особистісний та психосоціальний розвиток. Особливості спілкування.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Чому середній дорослий вік називають періодом акме?
2. Назвіть завдання розвитку в середньому дорослому віці (за Е.Еріксоном).
3. Назвіть особливості розвитку людини в середньому віці.
4. Як змінюються в середньому віці когнітивні здібності людини? Поясніть у чому полягають труднощі оцінки цих змін?
5. Розкажіть про відмінності у сприйнятті людьми 40-60 років свого віку. Які фактори зумовлюють реакцію людей на перехід до середнього віку?
6. Назвіть основні зміни, що відбуваються в середньому віці в сенсорній та моторній сферах людини.
7. Як пов'язані між собою діяльність дорослої людини, з одного боку, і бурхливий розвиток технології старіння професійних знань – з іншого?
8. Який вплив має досвід на когнітивний розвиток і пізнавальну діяльність у середньому віці?

9. Назвіть основні завдання психосоціального розвитку чоловіків і жінок у середньому віці.

10. Поясніть особливості важливих змін у професійній кар'єрі, які відбуваються в середньому віці.

11. Чому в середньому віці люди часто переоцінюють свою професійну кар'єру?

12. Охарактеризуйте особливості самосвідомості у середньому дорослому віці.

13. У чому полягають основні тенденції в розвитку спонукальної сфери у середньому дорослому віці?

14. Назвіть основні потреби людей середнього дорослого віку.

15. У чому полягають особливості розвитку спонукальної сфери у середньому дорослому віці?

16. У чому виявляється криза середини життя?

17. У чому полягають особливості психічних та пізнавальних процесів у середньому дорослому віці?

Завдання

1. Підготувати виступи на тему «Криза середини життя»
2. Складіть 10 завдань для самостійного опрацювання теоретичного матеріалу із теми «Психологія зрілості» (задачі, проблемні питання, різні типи вправ, тестів, творче формулювання проблем).
3. Запишіть до термінологічного словника ключові поняття за темою «Психологія зрілості»

Тема 13. Психологія пізньої дорослості (понад 60 років) (4год.)

Тематика самостійного вивчення. Психологія старіння. Теорії старіння й старості. Біологічні й психічні закономірності процесу старіння. Стратегії ставлення до старіння. Типові проблеми та переживання людей старого віку: почуття безпорадності, незатребуваності, самотності й відчуженості від зовнішнього світу, незадоволеність матеріальним станом,

горе втрати близьких, страх смерті. Значення сім'ї для людей похилого віку. "Щаслива старість". Соціальна політика щодо людей похилого віку. Профілактика старіння. Проблема тривалості життя та активного довголіття. Завершення життєвого шляху.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Опишіть морфо-функціональні зміни, які відбуваються в процесі старіння. Назвіть фактори, які впливають на ці зміни.
2. Порівняйте відмінні ознаки в різних періодах пізньої дорослості.
3. Які когнітивні зміни відбуваються в пізній дорослості?
4. Чи є погіршення пізнавальних здібностей невід'ємною ознакою процесу старіння? Назвіть прямі і непрямі фактори, які впливають на погіршення пізнавальних процесів.
5. Які особисті зміни відбуваються в пізньому дорослому віці?
6. Назвіть завдання розвитку в пізньому дорослому віці.
7. Як фізичні, економічні і соціальні умови впливають на рівень адаптації літньої людини до виходу на пенсію?
8. Охарактеризуйте особливості сімейних особистісних стосунків, що визначають стреси і радощі похилого віку.
9. Як тип особистості і стилі поведінки впливають на пристосування до старіння?
10. Яке значення має збереження ідентичності в пізньому дорослому віці?
11. Як в пізній дорослості виражається еріксонівський конфлікт між цілістю Его і відчаєм?
12. Опишіть фактори, які впливають на ставлення людей до виходу на пенсію.
13. Як людині найкраще підготуватись до виходу на пенсію? Яку допомогу в цьому може надати суспільство?

14. Опишіть проблеми, турботи і потреби людей від 65 до 75 років у порівнянні з проблемами і потребами осіб у віці від 85 років.
15. Що означає конвергентний і дивергентний типи старіння?
16. У чому полягає значення творчої діяльності і спілкування для активного довголіття людини?
17. Який тип регуляції поведінки і життєдіяльності сприяє прогресивному розвитку людини і її психіки?

Рекомендована література (основна)

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология / Абрамова Г. С. : Учеб. пособ. для студ. вузов. – М.: Академия, 1998. – 672 с.
2. Вікова та педагогічна психологія : Навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднийчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
3. Возрастная и педагогическая психология / под ред. М. В. Гамезо. – М.: Просвещение, 1984. – 256 с.
4. Гамезо М. В. Возрастная психология: личность от молодости до старости / Гамезо М. В., Герасимова В. С., Горелова Г. Г, Орлова Л. М. : Учеб. пособ. – М.: Педагогическое общество России, Ноосфера, 1999. – 272 с.
5. Ермолаева М. В. Психология развития / Ермолаева М. В. : Метод. пособие для студентов заочной и дистанционной форм обучения. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО "МОДЭК", 2008. – 376 с.
6. Заброцький М. М. Вікова психологія / Заброцький М. М. : Навч. посібник. – К. : МАУП, 2002. – 104 с.
7. Кулагина И. Ю., Колюцкий В. Н. Возрастная психология / Кулагина И. Ю., Колюцкий В. Н. : Полный жизненный цикл развития человека: Учеб. пособ. для студентов вузов. – М.: ТЦ Сфера, 2004. – 464 с.
8. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) / Кутішенко В. П. : Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 128 с.
9. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество / Мухина В. С. : Учеб. для студентов вузов. – М.: Академия, 2003. – 456 с.
10. Немов Р. С. Психология / Немов Р. С. : Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений. В 3 кн. Кн. 2. – М. : Гуманит. изд. центр. "ВЛАДОС", 1998. – 608 с.
11. Обухова Л. Ф. Возрастная психология / Обухова Л. Ф. . Учебник. – М.: Пед. общество России, 2000. – 442 с.

12. Павелків Р. В. Дитяча психологія / Павелків Р. В., Цигипало О. П. : Навч. посіб. – К.: Академвидав, 2008. – 432 с.
13. Психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, Я. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
14. Психологический словарь / Под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова – М.: Педагогика-Пресс, 1999. – 440 с.
15. Психология развития / Г. Крайг. – СПб.: Питер, 2003. – 992 с.
16. Психология человека от рождения до смерти. Полный курс психологии развития / Под ред. А. А. Реана. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2005. – 416 с.
17. Савчин М. В. Вікова психологія / Савчин М. В., Василенко Л. П.: Навчальний посібник. – К. Академвидав, 2005. – 360 с.
18. Смирнова Е. О. Детская психология / Смирнова Е. О. : Учебник для вузов. – СПб.: Питер, 2009. – 304 с.
19. Сорокоумова Е. А. Возрастная психология / Сорокоумова Е. А. : Краткий курс. – СПб.: Питер, 2006. – 208 с.
20. Столяренко Л. Д. Основы психологии / Столяренко Л. Д. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – 672 с.
21. Столяренко Л. Д. Психология / Столяренко Л. Д., Столяренко В. Е. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – 448 с.
22. Фоменко І. А. Вікова практична психологія / Фоменко І. А. Частина 1: – Конспект лекцій. – Дніпропетровськ: НМетАУ, 2007. – 56 с.
23. Хухлаева О. В. Психология развития: молодость, зрелость, старость / Хухлаева О. В. : Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр "Академия", 2002. – 208 с.

Навчально-методичне видання

Гошовський Ярослав Олександрович

Вікова психологія

Друкується в авторській редакції